

בין החסם השיטתי לחסם ההסתברותי: ניתוח פסק דין קצורה לאור אסטרטגיית ההכרעה המצומצמת בדיני הראיות

מאת
דורון מנשה*

מבוא

פסק דינו של בית-המשפט המחוזי בחיפה בעניין **מדינת ישראל נ' קצורה** (להלן: **עניין קצורה**) מעורר שאלות יסוד בדבר טיבו של הספק הסביר ואופן יישומו הלכה למעשה על ידי בית-המשפט. הכרעת בית-המשפט לזכות את הנאשם אדוארד קצורה מאשמת רצח בנסיבות מחמירות של המנוחה ליטל יעל מלניק ז"ל, תוך הרשעתו בעבירות של גרימת מוות ברשלנות, חדירה אסורה תוך ניצול יחסי תלות והפרת הוראה חוקית, מהווה מקרה בוחן מרתק ליישום מובלע של אסטרטגיית ההכרעה המצומצמת ושל מתודולוגיית ארבעת החסמים לקבלת השערות חפות. בחיבור זה אבקש לטעון כי הכרעת הדין בעניין **קצורה** מגלמת יישום מובלע של אסטרטגיית ההכרעה המצומצמת ושל מתודולוגיית ארבעת החסמים, אף מבלי שבית-המשפט נקב במפורש בשמותיהן. יתרונה של ההמשגה באמצעות מתודולוגיה זו הוא ביכולתה לבאר את המהלך שנעשה בפסק הדין באופן בהיר, מנומק ורציונלי יותר – וזאת בניגוד לגישה הרווחת של בתי-המשפט, המסתמכת על קריטריונים עמומים כגון "פלפול ריק" ו"השערה בעלמא". טענתי המרכזית היא שהנקודה שבה מתמקד הניתוח של בית-המשפט – אף שלא במפורש – אינה נעוצה בחסם ההסתברותי, שכן ההסתברות לתרחיש החפות אינה מזערית עד כדי התעלמות ממנה, אלא דווקא בחסם השיטתי: האם קבלת השערת החפות תאפשר הרשעה במקרים דומים בעתיד?

א. המסגרת התיאורטית: מן הדין הנוהג אל מתודולוגיית ארבעת החסמים

הפסיקה גיבשה מספר קריטריונים להגדרת הספק הסביר באמצעות שלילה: ספק סביר אינו "פלפול ריק", "השערה בעלמא", "ספקולציות נעדרות תשתית", "אירוע רחוק ומאורע יוצא דופן" או "סיפור בעלמא".² אולם, קריטריונים אלו לוקים בחסר: ראשית,

* דורון מנשה, פרופסור חבר בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה וראש התוכנית לתואר שני בתורת השפיטה וההלך הפלילי; יו"ר התנועה לדין אמת <https://perma.cc/JY6A-GFCE>. תחומי מחקר: דיני ראיות, שיקול דעת שיפוטי בעניינים עובדתיים ודין פלילי; מוסמך בפילוסופיה. ברצוני להודות לעוזר המחקר הנהדר שלי מר נדב חיים שכטר על הערותיו החכמות ומאירות העיניים שסייעו מאוד בכתיבת חיבור זה.

1 תפ"ח (מחוזי חי') 21-12-11792 **מדינת ישראל נ' קצורה** (נבו 28.9.2025) (להלן: **עניין קצורה**).
2 דורון מנשה ואיל גרונר **מהות הספק הסביר במשפט הפלילי: מידת ההוכחה מעבר לספק סביר וההבחנה בין זיכוי מחמת הספק לזיכוי מוחלט** 221–222 (2017) (להלן: **מנשה וגרונר**).

הם אינם מסבירים מדוע השערת חפות מסוימת נחשבת ל"פלפול ריק" בעוד אחרת אינה נחשבת כזו. שנית, הדין הנוהג אינו מתייחס כלל לשאלת עוצמת הראיות המפלילות הנדרשת מלכתחילה, "בכך שותק הדין הנוהג, ולכן בעניין זה אנו מגששים באפלה".³ כחלופה אנליטית לקריטריונים אלה, פיתחתי, יחד עם ד"ר איל גרונר, את אסטרטגיית ההכרעה המצומצמת,⁴ ואת מתודולוגיית ארבעת החסמים.⁵ מתודולוגיה זו טרם אומצה במפורש בפסיקה, אולם כפי שיודגם להלן, ביתהמשפט בעניין **קצורה** יישם אותה, הלכה למעשה, ולו באופן מובלע. האסטרטגיה מבוססת על ההשקפה לפיה בשלב הכרעת הדין יש להתחשב בהקצאת סיכוני המשגה באופן שימקסם את ההגנה על חפים מפשע עד לנקודה שבה לא ניתן לקיים עוד אכיפה אפקטיבית.⁶ על פי אסטרטגיה זו, על ביתהמשפט לבחון השערות חפות קונקרטיות (דהיינו: תרחישים חלופיים פוזיטיביים) המסבירות את חומר הראיות מבלי להעלות מסקנת אשמה. יש להבחין בין השערות מן הסוג של "כלל לא בוצעה עבירה" (למשל: המנוח לא נרצח, אלא התאבד) ובין השערות מן הסוג של "העבירה בוצעה על ידי אדם אחר" (למשל: המנוח נרצח, אבל על ידי אדם אחר). הדרך להסיק מסקנת אשמה היא באמצעות הפרכתן של כל השערות החפות; אם לא הצליח ביתהמשפט להפריך, ודי בכך שלא הצליח להפריך השערת חפות אחת בלבד – עליו לזכות.⁷

השערת חפות תידחה כבלתי סבירה רק אם היא נחסמת על ידי אחד מארבעת החסמים: החסם הראשון, **החסם השיטתי** – העיקרי שבהם – חוסם כל השערת חפות שקבלתה אינה מאפשרת אכיפה אפקטיבית. מניסוחו הישיר של החסם השיטתי: "האם בהנחה שהנאשם אשם, היתה אפשרות לסתור את ההשערה?" נגזר גם קריטריון ההכללה: השערה הניתנת להכללה בכל מקרה דומה – נחסמת; החסם השני, **החסם ההסתברותי** – חוסם השערות שההסתברות לאמיתותן מזערית עד שאין טעם מעשי להתחשב בהן; החסם השלישי, **החסם הטבעי** – חוסם השערות הסותרות את חוקי הטבע; ואילו החסם הרביעי, **החסם הפרוצדורלי** – חוסם השערות שבירורן דורש משאבים בלתי מוצדקים. ההוכחה המשפטית אינה "מדע עממי" המבקש לחקות את המדע בצורה פחות שיטתית; היא פועלת בדפוס הסקה שונה מהותית,⁸ הדומה יותר לחשיבה קלינית ברפואה – אבחנה על בסיס מכלול הנתונים תוך מודעות ליסוד אי-הוודאות.⁹ כשם שרופא מגבש אבחנה על בסיס הנתונים הקונקרטיים של המטופל שלפניו, ולא על בסיס הכללה סטטיסטית בלבד – כך השופט בוחן את השערת החפות לאור נסיבות המקרה הספציפי, ולא דוחה אותה רק מפני שהיא נדירה. מתודולוגיית ארבעת החסמים שנזכרה לעיל מעניקה לדפוס חשיבה מאבחן זה מסגרת אנליטית שיטתית.

3 שם, בעמ' 234.

4 שם, בעמ' 99–124.

5 שם; ראו גם דורון מנשה "הרהורים בעקבות ההכרעות השיפוטיות בעניינו של אריה דרעי" **קריית המשפט** ב 329, 335–336 (2002); דורון מנשה "זה לא זה" הרהורים נוספים בעקבות הרשעת אולמרט בפרשת הולילנד" **עלי משפט** יב 107, 118–119 (2016).

6 דורון מנשה "שיקול דעת עובדתי, חופש הוכחה ותיזות בדבר מקצועיות השפיטה" **הפרקליט** מג 83, 90 (1996).

7 מנשה וגרונר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 99–107.

8 דורון מנשה "הוכחה משפטית, הוכחה מתמטית והסבר מדעי: כיצד קובעים ממצאים עובדתיים בהליכים שיפוטיים: ההוכחה המשפטית בראי ההסבר המדעי" **עבריינות וסטייה חברתית: תאוריה ויישום** 237, 238–240 (יובל וולף, טובה רוזנבלום ורון שפירא עורכים) (2022).

9 שם, בעמ' 272.

אולי ישאל השואל: אם ביתהמשפט בעניין קצורה הגיע לתוצאה נכונה גם בלעדיה, מדוע נדרשת מתודולוגיה זו? משום שאינה המשגה גרידא. מתודולוגיית ארבעת החסמים מספקת כלי הנמקה המונע טעויות: ללא המתודולוגיה, שופט עלול היה לדחות את תרחיש תאונת הקבורה כ"השערה בעלמא" בשל חריגותו ונדירותו; המתודולוגיה מבהירה כי נדירות כשלעצמה אינה חוסמת השערת חפות, אלא רק הסתברות מזערית – ברמה של אחד למאות אלפים – חוסמת.¹⁰ הבחנה זו מאפשרת ביקורת ממוקדת על כל חסם בנפרד, וממילא – תורמת למטרות ההליך הפלילי, הגנה על חפים לצד אכיפה אפקטיבית.

ב. עובדות המקרה בתמצית

הנאשם קצ'ורה, בן 49 במועד הרלוונטי, הועסק כאח מטפל במחלקת הנוער בבית החולים הפסיכיאטרי "מעלה כרמל". במסגרת תפקידו, הכיר קצ'ורה את המנוחה, קטינה בת 17, אשר אושפזה בבית החולים בשל מצוקה נפשית. בין הנאשם לבין המנוחה נרקם קשר שהפך למערכת יחסים אסורה לאחר שחרור המנוחה מהאשפוז בבית החולים, תוך הפרה שיטתית של צו הגנה שהוצא כנגד הנאשם.¹¹

ביום ה-2.10.2021, הגיעו השניים לאתר בנייה בקריית מוצקין. לגרסת הנאשם, המנוחה ביקשה "להיקבר" כחלק מתהליך של "לידה מחדש" – טקס סימבולי שנועד לסייע לה להיפטר ממחשבות אוברדניות. לשם כך, הניח הנאשם בפי המנוחה צינור פלסטיק לנשימה וכיסה אותה בחול. לטענתו, הוא עזב לזמן קצר, וכשחזר – מצא אותה ללא רוח חיים כשהצינור אינו בפיה. התביעה טענה כי הנאשם שלף את הצינור מפיה בכוונה והמתין למותה. ההגנה, לעומת זאת, טענה כי מדובר בתאונה טראגית – הצינור נשמט או נחסם, והמנוחה נחנקת. על רקע עובדתי זה ניתן כעת לבחון כיצד כל אחד מארבעת החסמים חל, או לחלופין – אינו חל, על השערת החפות שהעלתה ההגנה.

ג. יישום מתודולוגיית ארבעת החסמים על עניין קצורה

ג.1. החסם הטבעי – האם תרחיש החפות אפשרי מבחינה מדעית?

ביתהמשפט נדרש לשאלה זו באופן ישיר כאשר השופטת ציגלר סיכמה זאת כך: "חוות דעתו של פרופ' פרוכטר בתחום הריאות הציגה תרחיש נוסף ואפשרי אשר לא ניתן לבטלו או לשלול אותו כדמיוני או חסר היתכנות ממשית, ובהינתן קיומם של לפחות שני תרחישים המגובים בחוות דעת רפואיות, הרי שלא ניתן לייחס לנאשם דווקא את התרחיש המחמיר של ביצוע רצח".¹² פרופ' פרוכטר הציג מנגנון פיזיולוגי לפיו נשימה דרך צינור צר גורמת להצטברות פחמן דרחמצני, לירידה בהכרה, ולאבוד רפלקס השיעול.¹³ מומחי התביעה חלקו על כך, אך המחלוקת המדעית, כשלעצמה, מעידה שתרחיש החפות אינו סותר את חוקי הטבע, ובלאו הכי – החסם הטבעי אינו חל. ברם, העובדה שהתרחיש אפשרי מבחינה מדעית אינה מספיקה כשלעצמה לזיכוי – ויש להמשיך ולבחון את יתר החסמים.

10 מנשה וגרונר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 109.

11 עניין קצורה, לעיל ה"ש 1, בפס' 5–2 לפסק הדין של השופט ליפשיץ.

12 שם, בעמ' 369 (פסק הדין של השופטת ציגלר).

13 שם, בפס' 705–722 לפסק הדין של השופט מנדלבוים.

ג.2. החסם ההסתברותי – האם ההסתברות לתרחיש החפות מזערית עד כדי התעלמות?

בקריאה ראשונה של הכרעת הדין בעניין קצורה נראה כי הזיכוי מבוסס על כך שתרחיש החפות אפשרי מספיק מבחינה הסתברותית. ואכן, השופט מנדלבוים אימץ את קביעתו המהותית של פרופ' פרוכטר שלפיה "קיימת אפשרות סבירה שאינה דחוקה או רחוקה, המעוגנת בחומר הראיות, להתקיימותו של התרחיש החליפי"¹⁴. לשון זו נראית כמבססת את הזיכוי על החסם ההסתברותי (לאמור: התרחיש אפשרי דיו). אולם, הניתוח המדויק חושף שהחסם ההסתברותי כלל אינו נקודת ההכרעה: תרחיש שבו אדם נושם דרך צינור ומת כתוצאה מחסימתו – אינו שכיח, אך "אינו שכיח" אינו שקול ל"מזערי". כאמור, החסם ההסתברותי חוסם רק השערות שההסתברות לאמיתותן מזערית – אחד למאות אלפים – ובענייננו ההסתברות אינה כזו; לפיכך, גם החסם ההסתברותי אינו חל. אולם, כאן נשאלת שאלה עמוקה יותר: אם ההסתברות אינה מזערית – האם די בכך על מנת לזכות? התשובה לשאלה זו היא שלילית. החסם ההסתברותי שואל שאלה כמותית: מה ההסתברות שהתרחיש אירע? לעומת זאת, החסם השיטתי שואל שאלה מבנית, שונה בתכלית: מה טיבה של ההשערה? האם קבלתה תאפשר אכיפה עתידית? העובדה שבית-המשפט לא הסתפק בקביעה שהתרחיש "אפשרי" אלא הדגיש שהוא "מעוגן בחומר הראיות" ו"שאינו תיאורטי" – מעידה שהשאלה שהטרידה אותו לא הייתה כמותית אלא מבנית. זוהי, בדיוק, שאלת החסם השיטתי.

ג.3. החסם השיטתי

השופט מנדלבוים ביסס את הזיכוי על "שני נדבכים מהותיים השלובים זה בזה. האחד, הוא 'חולשתו' הראייתית של התרחיש המפליל, והשני, הוא קיומו של 'תרחיש מזכה' חלופי אפשרי, הנותן הסבר כולל לנסיבות מותה של המנוחה"¹⁵. השופט מנדלבוים מצא כי התרחיש המזכה "אפשרי, שאינו תיאורטי, המעוגן בחומר הראיות, והוא אף מתיישב בצורה טובה יותר עם ראיות הזירה". ראוי לעמוד על ההבחנה שעורך השופט מנדלבוים בין תרחיש "תיאורטי" לתרחיש "המעוגן בחומר הראיות". במבט ראשון, "תיאורטי" עשוי להתפרש כ"לא מבוסס עובדתית" – ובמקרה כזה אין כל חידוש: כל שופט דוחה השערות שאינן מבוססות. אולם השופט מנדלבוים אינו משתמש במונח "תיאורטי" כניגוד ל"מבוסס" גרידא, אלא כניגוד ל"מעוגן בחומר הראיות של המקרה הספציפי". זוהי בדיוק ההבחנה בין השערה גנרית – הניתנת להעלאה בכל תיק – לבין השערה קונקרטית הנשענת על נסיבות ייחודיות. נמצאנו למדים כי ההבחנה שעורך השופט מנדלבוים היא קריטריון ההכללה של החסם השיטתי, ולו במובלע.

מתודולוגיית ארבעת החסמים הייתה מאפשרת לבית המשפט להציג בחינה זו ישירות: האם בהנחה שקצ'ורה אשם – כלומר, שהוא שלף את הצינור ככוונה – הייתה אפשרות לסתור את השערת החפות? התשובה לשאלה זו היא חיובית: אילו נמצאו עדי ראיה, אילו נתגלו סימני מאבק, אילו שהה בזירה ברגע שהצינור ננשל – ניתן היה להפריכה. לשם המחשה נגדית: אילו השערת החפות הייתה מן הסוג של "מישהו אחר ביצע את העבירה" בלא נסיבות ספציפיות, היא הייתה ניתנת להכללה בכל תיק רצח שבו אין עדי ראיה – ובכך הייתה מרוקנת מתוכן את האפשרות להרשיע על בסיס ראיות נסיבתיות. בעניין קצורה, לעומת זאת, השערת החפות נבדלת בנסיבות ייחודיות: יוזמת

14 שם, בפס' 839 לפסק הדין של השופט מנדלבוים.

15 שם, בפס' 1290 לפסק הדין של השופט מנדלבוים (לעניין "שני הנדבכים"); ראו גם בעמ' 7–8 את פתח הדבר לחוות דעתו (לעניין תרחיש "שאינו תיאורטי").

המנוחה לטקס "לידה מחדש"; מנגנון פיזיולוגי מזוהה; היעדר ראיות מפלילות חד-משמעיות; ורקע נפשי ייחודי.¹⁶ שילוב מאפיינים זה, מבדל את עניין קצורה, ומאפשר הרשעה במקרים דומים שבהם נסיבות אלה אינן מתקיימות.

ג.4. החסם הפרוצדורלי

למען שלמות הניתוח יצוין כי החסם הפרוצדורלי – החוסם השערות חפות שבירורן דורש משאבים בלתי מוצדקים – אינו רלוונטי בענייננו. כלל הראיות הוצגו ונבחנו, ולא נטען כי קיימת חקירה נוספת שהייתה מבררת את השערות החפות אך לא בוצעה בשל עלותה.

ד. הפרדוקס המדומה: זיכוי מרצח והרשעה ברשלנות

כיצד ייתכן הן לזכות מרצח והן להרשיע בגרימת מוות ברשלנות באותו מקרה? מתודולוגיית ארבעת החסמים מבהירה שאין כאן סתירה, אלא שתי שאלות שונות. באשמת הרצח, השערת החפות – תאונה בעקבות קבורה עצמית – אינה נחשבת באף חסם, ולכן קיים ספק סביר באשר לכוונת ההמתה, ומכאן הזיכוי. אולם באשמת הרשלנות, השאלה שונה בתכלית: לא נדרשת הוכחת כוונה, ולמעשה, אין כאן כלל השערת חפות רלוונטית. הנאשם הודה שכיסה את המנוחה בחול והניח צינור בפיה; שהותיר אותה לבדה; ושידע על מצבה הנפשי.¹⁷ עובדות אלה, שאינן שנויות במחלוקת, מגבשות כשלעצמן סטייה מסטנדרט הזהירות הסביר ואין נפקא מינה אם המנוחה מתה כתוצאה ממעשה מכוון או כתוצאה מתאונה. תרחיש החפות מרצח, הוא עצמו, הבסיס להרשעה ברשלנות.

ה. סיכום

פסק הדין בעניין קצורה מלמד כי הספק הסביר אינו מושג אחיד ופשוט, אלא מבנה רב-ממדי הכולל רכיבים אפיסטמיים ונורמטיביים. ההכרעה לזכות מרצח אינה נובעת רק מ"ספק" במובן היום-יומי, אלא מניתוח – מובלע, אך שיטתי – של השערות החפות. התובנה המרכזית היא שהקושי האמיתי בעניין קצורה נעוץ בחסם השיטתי: השערת החפות אינה השערה גנרית הניתנת להכללה לכל מקרה, אלא השערה קונקרטית המיוחדת לנסיבותיו הספציפיות; קבלתה אינה מונעת הרשעה במקרים דומים שבהם נסיבות אלה אינן מתקיימות.

מתודולוגיית ארבעת החסמים ממשיגה את המהלך שנעשה בפסק הדין בעניין קצורה באופן בהיר ומנומק יותר מן הקריטריונים שגיבשה הפסיקה – "פלפול ריק", "השערה בעלמא" ו"ספקולציות נעדרות תשתית" – שאינם מוצדקים, שכן ייתכנו מצבים שבהם השערה הנראית כ"פלפול ריק" תצדיק ספק סביר כל עוד אינה נחשבת, ולהיפך. פרשת קצורה מוכיחה כי המתודולוגיה כבר מיושמת, ולו במובלע – והגיעה העת לאמצה במפורש.¹⁸

16 שם, בפס' 37–48, 278–282, 346–351, 705–722 ו-1146–1150 לפסק הדין של השופט מנדלבוים.

17 שם, בפס' 1395 ו-1453 לפסק הדין של השופט מנדלבוים.

18 מנשה וגרונר, לעיל ה"ש 2, בעמ' 221–222 ו-234.